

ספר העיטור המוגה

מחולק לאלף סימנים

לחד מגדולי קמאי
מדור הרמב"ם ורבינו תם
רבינו יצחק בר' אבא מרי
ממרשילי (מרסי)

חלק א
שער כתב

מכון
כנסת
ירושלים תשע"ט

מהדורה חדשה
מוגהת ומדויקת על פי
כתבי יד
ודפוסים ראשונים,
בחלוקה מחודשת
לפסקאות

כנסת

כל הזכויות שמורות

אין להעתיק, לשכפל, לצלם, או לאכסן
במאגר מידע בכל דרך או אמצעי
חלק כלשהו מן המופיע בספר זה
לשימוש פרטי או
מסחרי.

ירושלים תשע"ט

מכון כנסת

טל: 02-3722669

Machonkneset@gmail.com

עיצוב כריכה ושערים: שילוב

דבר המכון

ישמחו הלומדים ויגילו המעיינים ביום צאת ספר נכבד זה הלא הוא **ספר העיטור** לרבינו **יצחק בר' אבא מרי ממרסילייא** במהדורה חדשה מדוייקת ומוגהת, הרואה אור אחר עמל ויגיעה של שנים ארוכות בבירור נוסח הספר המדוייק, בסיקול הטעויות והשיבושים הרבים שנפלו בו במרוצת השנים ובתוספות ושיפורים מרובים כאשר עיני הלומד תחזנה מישרים.

ספר העיטור המהווה אחד מספרי היסוד להעברת מסורות ההלכה, כאשר חלק ניכר מתורתם של גאוני בבל מתגלים ונמסרים אך ורק מכח ספר זה, לאורו נמשכו גדולי הפוסקים, על פיו פסק רבינו המחבר רבי יוסף קארו הלכה למעשה פעמים רבות בספריו 'בית יוסף' ושלחן ערוך', ודברים נזכרים ומצוטטים רבבות פעמים בספרות ההלכה לאורך הדורות.

שער דפ"ר וניצאה שס"ח

למרות מקומו היסודי והנכבד לא זכה הספר למהדורות רבות, ומעט המהדורות שראו אור סבלו משלל שיבושים, טעויות ותקלות עד שהיה כספר החתום במקומות רבים מספור. יתר על כן הספר נערך בסדר יחודי על פי ראשי התיבות של ראשי הפרקים או על פי סדר הא-ב וגם זה באופן שאינו עיקבי לחלוטין, דבר המקשה מאד על ההתמצאות בו עד שנלאו הלומדים למצוא דברי חפץ. על כך כותב רבי מאיר יונה ברניצקי מהדיר מהדורת הספר האחרונה (ווילנא-ורשא תרל"ג-תרמ"ה) 'המפתחות הללו כתבתי באורך קצת... יען מדרך רבינו הגדול לגולל על שפתיו דבר אשר לא יעלה על לב אדם לחפשו שם, לכן ביקשו ממני לחרוט בחרט אנוש כל דין, איה מקום מוצאו ברבינו, למען יהי נקל על המחפש דבר למצוא'.

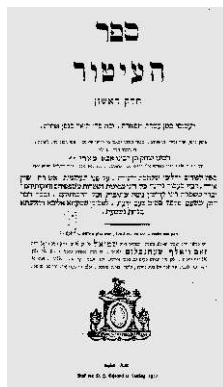
חלק ב' של הספר כלל לא נדפס עד למהדורת לבוב תר"כ, אז הדפיס רבי שמואל שינבלום חלק זה לראשונה מתוך כתב יד שהיה בידו בתוספת הגהות ותיקונים בשם 'נתיבות שמואל'. כתוצאה מכך, גדולי האחרונים כלל לא הכירו את חלקו של הספר, וחיידושו הגיעו אליהם רק מכלי שני, מה שגרם לעיתים לסתירות, תמיהות וחוסר הבנה.

אחת הסיבות שמנעה את הדפסת הספר ותפוצתו היא מסורת שעברה שנים רבות בדבר קדושתו וכדברי רבינו החיד"א בספרו שם הגדולים (מערכת ע עמוד ל"ה) 'ספר העיטור וספר רבינו ירוחם הם מבחינת סוד עלמא דאתכסיא, וכל מי שעושה ביאור עליהם או נאבד הביאור או חס ושלום ייפטר במבחר ימיו. וספר העיטור כבר כתבנו דכמה רבנים עשו פירוש ונאבדו. והרב 'בני יעקב' נח נפשיה בן ל"ב... ומכאן תראה קדושת הרב מהר"א גירון, שעשה ביאור לאיזה חלק מהעיטור יוצא לאור והאריך ימים ושנים'.

למרות זאת יצא הספר במספר מהדורות ואלו הן: חלקו הראשון של הספר נדפס בוונציה שס"ח, קושטא תקט"ז, וורשה תקס"א, ווילנא-ורשא תרל"ד-תרמ"ה. חלקו השני של הספר יצא לאור לראשונה בלבוב תר"ך ונתווסף למהדורות שראו אור לאחריו.

שער דפוס קושטא תקט"ז עם פירוש בני יעקב

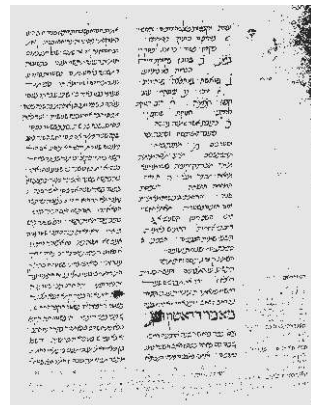

שער דפוס ורשא תקס"א

על הספר נתחברו מספר פירושים והגהות: במהדורת קושטא נדפס פירוש מאת רבי יעקב אברהם גירון רבה של אדריאנופול בשם 'תיקון סופרים ומקרא סופרים'. במהדורת ורשא הוסיף המהדיר רבי שמואל שינבלום הגהות ותיקונים בשם 'נתיבות שמואל'. מהדורת וילנא-ורשא נערכה על ידי רבי מאיר יונה ברנצקי רבה של סוויסלוץ' עם הערות 'נתיבות שמואל' מן המהדורה שקדמה לו והוסיף מדיליה פירוש נרחב בשם 'שער

שער כת"י וטיקן 143

עמוד מכת"י וטיקן 143

החדש - פתח הדביר' המתקן את שיבושי הנוסח, מציין למקורותיו ומבאר את דבריו.

מהדורתנו זו נערכה מחדש על פי מהדורת וניציאה שס"ח, בהשוואה למספר כתבי יד: כת"י וטיקן 143 ו-155, כת"י מינכן (ספרית מדינת

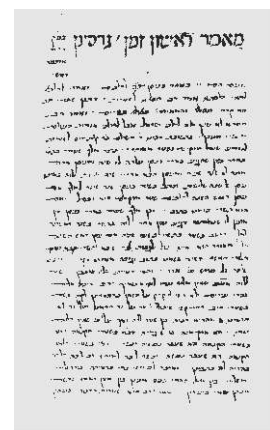
בווריה, היברו-34), כת"י ששון 622 (כיום: ספריית אוניברסיטת לידס, 1982/1), כת"י פריס (הספריה הלאומית של צרפת, היברו 840), וכן חלקי כת"י מאוספים של אנשים פרטיים החפצים בעילום שמם. בנוסף חולק הספר לאלף פסקאות סדורות כך ויכל המעיין לאתר ולציין על נקלה את דברי רבינו המחבר.

על תוכן הספר, מקורותיו, סגנונו, תולדות המחבר וסביבתו וכן על עבודת העריכה, שיטת ההגהות וציון התיקונים ראו להלן במבוא בפירוט נרחב.

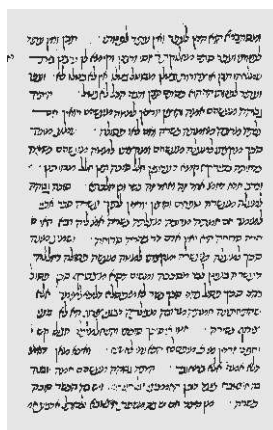
בטוחים אנו שמהדורה דווקנית זו אשר מקום מצאנו להתגדר בו לראשונה לאחר מאות שנים תביא תועלת מרובה לכל לומד ומעיין ויתבררו דברי רבינו המחבר באור חדש ומאיר. מכן כנסת מברך את הרב המהדיר שליט"א החפץ בעילום שמו, שעמל שנים ארוכות על בירור מקוהו של בעל העיטור ושכרו רב מן השמים. זכות המחבר תעמוד לו עד ביאת גואל.

מכון כנסת

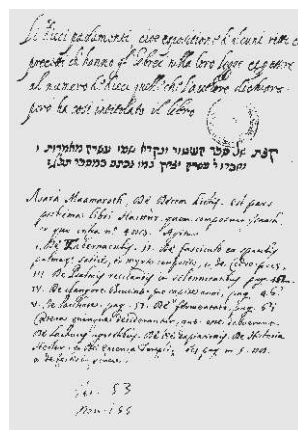
ירושלים תשע"ט

עמוד מכת"י מינכן 34

עמוד מכת"י וטיקן 155

עמוד ראשון של כת"י וטיקן 155

מבוא

ספר העיטור, הקרוי בפי מחברו 'עיטור סופרים', מחולק לשני חלקים בני שלושה שערים כל אחד, כמפורט להלן, כשלחלקו השני הוא קורא 'שערי יש אומרים'. וזאת על פי דברי הגמרא, שהינם המוטו של הספר, כפי שכותב רבינו בהקדמתו לספר:

"מיוסד על דברי רב ויש אומרים (חולין ט,א): דאמר רב תלמיד חכם צריך שילמוד שלשה דברים, כתב שחיטה ומילה; ויש אומרים אף קשר של תפילין וברכת חתנים וציצית. ועליו יסדתי ששה שערים כנגד אלו ששה דברים, הן והליכותיהן, כאשר ראינו בהן".

בדפוסים נדפס הספר עיטור סופרים המכיל ששה שערים (חלק ראשון: כתב, שחיטה, מילה; חלק שני: תפילין, ברכת חתנים, ציצית), ולאחריו החיבור עשרת הדברות (הלכות עשר מצוות מיוחדות, וכן הלכות יום טוב). בהכללה ניתן לומר ששער כתב, המכיל לבדו כחצי מכלל החיבור, עוסק במה שאנו מגדירים כהלכות אבן העזר וחושן משפט, ובכתב דהיינו בשטרות הנוגעים להן, ושאר החיבור עוסק בהלכות אורח חיים ויורה דעה.

פרק א – רקע

'בעל העיטור', רבינו יצחק בר' אבא מרי (כנראה אין זה שמו של אביו, כפי שמשתמע מלשונו בסימן תקצג: "וכן שמעתי מאבא מרי"), השתייך לקבוצת הראשונים הגדולה הנודעת בשם 'חכמי פרובינציה', דור דעה באותם ימים, שפעלה באזור דרום צרפת (המחוז הקרוי היום פרובנס, הינו חלק מחבל ארץ גדול זה); והיה עמוד התווך של חכמי מרשיליא (מרסיי). הוא בן דורם של רבינו תם והרמב"ם. מרדכי גלצר (ראה להלן) קובע ששנת לידתו היא ד'תת"ף (1119), שכן את ספרו החל לכתוב בשנת ד'תתקל"ח בגיל 58, כפי שכתב בהקדמתו; אין ידועה שנת פטירתו, אך אנו יודעים שאת ספרו סיים בשנת ד'תתקנ"ג בגיל 73. עם רבינו תם עמד בקשר שוטף, כפי שהוא כותב פעמים רבות (ראה בסימן תרסה, וע"ע להלן): "וכך השיב לי". את דברי הרמב"ם הוא מביא פעמים אחדות, לעיתים בתואר 'הרב הבבלי' (ראה סימנים שע, תח); וראה את דברי החיד"א בספרו שם-הגדולים בערכו, שרבינו היה "יותר גדול בשנים" מהרמב"ם.

בהיות חבל ארץ זה, פרובנס, ממוקם בין חצי האי האיברי מדרום וצרפת מצפון, נתונים היו חכמיו להשפעה כפולה, בעלת מגמות שונות ואופי שונה לחלוטין: מן הדרום הספרדי ומן הצפון הצרפתי, וגם מהסגנון האשכנזי הייחודי. ניתן לומר כי פרובנס היתה סוג של גשר בין שני עולמות, שהועשר מעושרם של שניהם. היא

גישרה בין אשכנז וצרפת מקומם של רש"י ובעלי התוספות, לבין ספרד מקומם של קדמוני הראשונים.

בפרובנס, בשנים הסובבות את התקופה בה פעל רבינו, ישבו: רבינו אברהם בן דוד, הראב"ד בעל ההשגות, שיש הסבורים שהיה גיסו (מביאו רבינו בסימן שכב: "ויש מחכמי דורנו שכתב"; והם הם הדברים שכתב הראב"ד בהשגותיו על הרי"ף). וראה עוד בסימן תשצו: "הרב רבינו אברהם חכם דורנו"; ראב"י אב"ד נרבונה (שאף הוא לעיתים קרוי ראב"ד – רבינו אברהם אב"ד) בעל ספר האשכול, שיש הטוענים שהיה דודו ולכן הוא מכנהו 'חביבי' (דודי בלשון חז"ל); רבינו זרחיה בעל ספר המאור ועוד מגדולי הראשונים. ניתן גם למנות את ראב"ן הירחי, המכונה 'ירחי' על שם מוצאו מהעיר לונל שבפרובנס. וראה בספרו המנהיג, מהדורת מוסד הרב קוק, עמוד תשמה: "ראיתי תשובת רבנו יעקב", בכתב שהראה לי "קרובי הרב רבי אברהם בן הרב קרובי רבי יצחק בן הרב אבא מרי ממרשילא". זו היא תשובה נודעת של רבינו תם, ראה סימן תרנד, ובלשונו של בעל המאור (חולין יב,א מדפי הרי"ף): "תשובת הרב רבינו יעקב שהשיב בסוף ימיו לחכמי מרשיליא".

את ספר העיטור ניתן לכנות בכותרת 'האנציקלופדיה ההלכתית הראשונה', שהגיעה לידינו. מחברו, רבינו, קיבץ בו חומר רב מאוד משני התלמודים ומספרות הגאונים, וסדרו בספרו לפי הנושאים המרכזיים והסוגיות המקושרות של התלמוד; ותחילה יצר עשרה מאמרים שהם כעין הקדמות. (חידוש-עריכה נוסף המלמד על האופי המקורי בו ניחן רבינו הוא, סידורם של הלכות הטריפות השונות והמורכבות, לפי סדר אלפא-ביתי.)

הכל יודעים שספר העיטור הינו המקור של הלכות וחידושי דינים רבים מאוד, אלא שלמרבית הצער בשל העובדה שהטקסט של הספר היה משובש לא הרבה להעמיק בספר.

רבינו הוא המחבר המובהק והמרכזי שהותיר לדורות הבאים ולנו, שמועות רבות משל הגאונים ומשל גדולי הראשונים הקדמונים, שלולא רבינו לא היו מגיעות לידינו; וממנו ציטטו והעתיקו ראשונים רבים, וכן מצוי הדבר מאוד בספרי פסק נודעים כמו: שבלי הלקט ותניא רבתי, או ספר התרומות בחלקים רבים מספרו. ספר התרומות הוא אחד מן הצינוורות הראשיים שדרכם הגיעו דברי רבינו לפוסקים, כולל למרן המחבר רבינו יוסף קארו (כפי הנראה בשעה שחיבר את הבית יוסף לא היה לפניו טופס מלא ושלם של ספר העיטור, ראה דבריו בבית יוסף אורח חיים תחילת סימן ח). קרה גם שמחברים שונים ציטטו פסקים או שמועות משל רבינו, מפי אחרים, בלא שזיהו שרבינו הינו המקור שלהם.

לעיתים, אפילו מימרות מן התלמוד הירושלמי נודעו לראשונים רק מספר העיטור. כך למשל כותב הרא"ש (בשו"ת, כלל שבעים ושלשה סימן ג): "מצאתי בעיטור ירושלמי, וכדומה לי שבתוספות הביאו אותו בערכין". כידוע, למרות שכמעט אין הרמב"ן מזכיר את רבינו או את ספרו בשמם, הוא מביא מדבריו לרוב.

וראה את דברי רבי שרגא אברמסון (רב נסים גאון חמשה ספרים, ירושלים תשכ"ה, עמוד 277 הערה 211): "אנו יודעים שספר העיטור ברגיל, אצל הרמב"ן בחידושו".

הספרים המצוטטים ביותר בספר העיטור, הם ספריו של 'הרב המחבר', רבי יהודה בן ברזילי הנשיא הברצלוני (ספר העתים, יחסו שאר בשר וספר הדין שחלק ממנו הוא ספר השטרות). ואכן התשב"ץ כותב (חלק א סוף סימן טו): "הרב בעל העיטור ז"ל כשמזכירו לזה הרב ז"ל, מזכירו סתם, כתב הרב המחבר".

מסתבר שממנו ומחיבוריו הגיעו אל רבינו רוב תשובות הגאונים שמהן ציטט בספרו (אך בנוסף, אחד ממקורותיו החשובים הוא גם, חיבורו המקיף והמקיף מתורת הקדמונים, של רבי שמואל הנגיד). שכן היה רבי יהודה בעל אוסף כתבים נדיר בתחום זה (ראה: רבי שלום אלבק, מחוקקי יהודה, עמוד 2; ושם הביא את דברי הרמב"ן: "רבה בקיאותו בהם, לפי שהיו על שולחנו תמיד"), ואף תירגם את ספרו של רב האיי גאון 'ספר המקח והממכר'. החיד"א בספרו שם-הגדולים כותב עליו כך: "הרב הנשיא רבי יאודה אל-ברצלוני חיבר חיבור גדול ונכבד בכל התלמוד דרך פירוש ופסק, ארוכה מארץ מידה ורחבה מני ים, שם חושך לאור ומעקשים למישור". כיום נותר בידינו רק 'שער שני' מספר העתים, ושאר החיבור הגדול לא שרד. נראה שרבינו נקט בדרך זו, ואף את ספר העיטור בנה במבנה של שערים, על-פי ספרו. כמו כן שער כתב עוסק בשטרות השונים, כמו נושא עבודתו של רבי יהודה בספר השטרות שלו.

יש אומרים שאף ספר האשכול (שמחברו ראב"י, רבינו אברהם אב"ד נרבונה, היה קרובו של רבינו), הינו מהדורה מקוצרת של ספר העתים, ולפחות הוא מבוסס עליו. רבינו בחר לבנות את חיבורו על-פי המבנה של חיבוריהם. כמו כן הוא הלך בדרכו של רבינו חננאל – לכן שילב בחיבורו קטעים רבים מן התלמוד הירושלמי, וכפי שמצוי בספרי רבי יהודה הברצלוני ובספר האשכול.

וראה מה שכתב רבי שלום אלבק (בהקדמה לספר האשכול אותו ההדיר, עמוד 11; וכן בספרו מחוקקי יהודה, עמודים 5-6), שכפי הנראה, הכינויים שבהם משתמש רבינו: קרובנו הקדוש, חביבי וכדומה – מכוונים לראב"י, שממנו ומספרו האשכול מביא רבינו חידושים ופירושים. (וראה סימן תתצג: "הרב קרובנו חלקו עם שבע כתות הצדיקים"). ואכן רבים מחידושו של בעל ספר האשכול שוקעו בתוך ספרנו (לפחות פעם אחת הוא מוזכר בתואר 'הרב אב"ד' ולא בכינויים שונים – בסימן תרלב, מתוך כ"ו).

לפני סיום הפרק. ידועים דברי החיד"א בספרו שם הגדולים (מערכת ספרים, אות ע' עטור סופרים, במהדורה הישנה 52): "שמעתי מרבנן קשישאי בעה"ק ירושלם ת"ו שקבלו מהזקנים, דספר העטור וספר רבינו ירוחם הם מבחינת סוד עלמא דאתכסיא". לא נתברר על שום מה נאמרו דברים אלה כלפי ספר העיטור. שמא ניתן להציע שהדברים קשורים גם לחידושו בנוגע לאופן תליית חוטי הציצית

בבגד: בשני נקבים. ראה דבריו באריכות (סימנים תתסח-תתסט): "ואלו שאין עושין אלא נקב אחד" וכו'. כידוע, מקובל שכדעת רבינו נהג האר"י על-פי הסוד (ראה ב"ח אורח חיים יח, א; ארצות החיים המאיר לארץ, מג: "כל גורי האריז"ל כתבו כן משמו, וכן הוא על פי ההעלם").

ולסיום פרק זה. על העיר מרשילייה ויהודיה באותם הימים, מן הראוי להעתיק את דברי בן התקופה, בפתיחתו לתרגום שעשה לפירוש המשנה להרמב"ם:

"נאום יהודה בן שלמה הספרדי הידוע בן חריזי: נקרא נקראתי בעיר מרשילייה אשר על מבואת ים יושבת, ובית נתיבות נצבת, ובמבחר המקומות נחצבת. ושמעה יוצא בכל הארץ, ואליה גוים יבואו מאפסי ארץ. ושם קהל גדול מזרע הקדש, עובדי עבודת הקדש, מלאכתם מלאכת השם, וערב ובקר שתולים בבית השם. עולים במעלות גבוהים, אנשי חיל יראי אלהים, עומדים בארחות יושר ומעמידים, ומעלין בקדש ואין מורידים".

ורבי בנימין מטודלה, בספר מסעותיו, מתאר את שראו עיניו בביקורו בה: "היא עיר גאונים וחכמים... ישיבה גדולה מתלמידי חכמים, רבי שמעון ורבי שלמה, רבי יצחק בר אבא מארי, ורבי שמעון בן אנטוליו ורבי יעקב אחיו ורבי ליבא".

פרק ב – מהדורה זו

מטרתה של מהדורה זו שלפנינו היא, לתקן את השיבושים הרבים והקשים הקיימים במהדורה הנפוצה של ספר העיטור (דפוס צילום של מהדורת ווארשא, המושתתת על המהדורה הראשונה, ויניציאה שס"ח. הגאון המופלא רבי מאיר יונה זצ"ל, בפירושו שנדפס שם ושנעזרתי בו רבות, עמל להגיה; אולם מאחר שלא היו ברשותו כתבי-יד, משימתו היתה בלתי אפשרית), וכן בדפוסים הקודמים. בנוסף, מצויות לרוב בכתה"י השונים ובדפוס, טעויות המכוננות 'השמטות על-פי הדומות', כשלעיתים מדובר אף בדילוג על-פני שורות שלמות. על כן עבודת ההגהה של מהדורתנו חוללה בספר העיטור מהפכה של ממש, בבחינת 'פנים חדשות באו לכאן'.

לצורך הכנת מהדורה זו נעזרנו בכמה עדי-נוסח; וראה בהרחבה: מרדכי גלצר, פרקי מבוא לספר העיטור, ירושלים תשמ"ד. כת"י וטיקן (Vat.ebr.143, להלן: כ"י"ו; בנוסף, בחלק עשרת הדברות כת"י 155, להלן: כ"י"ע); כת"י מינכן (ספרית מדינת בווריה, Hebr. 34, להלן: כ"י"מ); כת"י ששון 622 (כיום: ספריית אוניברסיטת לידס, 1982/1, להלן: כ"י"ש); כת"י פריס (הספרייה הלאומית של צרפת, hebr. 840, להלן: כ"י"פ); דפוס-ראשון של שער כתב (ויניציאה שס"ח; להלן: דפ"ר). וכמו כן חלקי כת"י מאוספים של אנשים פרטיים, החפצים בעילום שמם. גם נעזרנו בציטוטים המרובים מדבריו המצויים בספרי הראשונים, כמו הרשב"א הרא"ש והר"ן שתחת ידם היה מצוי טופס משובח, ספר שבלי הלקט וספר תניא רבתי ועוד.

כדרכם של מחברים אנו מוצאים בכ"י"ו הגהות מאוחרות משל רבינו עצמו, כמו

למשל: "...והוא נמי לא נהירא לן" (סימן תתיב). אולם יש להעיר שבתוך כ"מ ישנן הגהות שנוספו על-ידי 'רב אלמוני' ותלמידיו, שלמדו ועסקו בספר. לדוגמא ראה בסימן שכב הגהה בתוך הטקסט הפותחת במילים "והקשה רבינו", וביחס אליה נכתב בשולי העמוד: "לא מצינו בספר המוגה"; או בסוף סימן שלב: "תימא הוא איך פה קדוש יאמר דבר זה...". ניתן לומר שלעיתים נראה כ"מ כעין חיבור מאוחר של 'חידושים וביאורים על סדר ספר העיטור'. (אך יש להודות ביושר, שבמקומות אחרים נראה כ"מ כמו מהדורה אחרת או מאוחרת של ספר העיטור גופו. עלינו גם להבחין בין שער כתב לשער שחיטה, השונה לחלוטין משאר עדי-הנוסח הן במבנהו והן בנוסחו, ושמא מעתיק כ"מ השתמש בשני מקורות שונים שהגיעו לידינו. וראה מרדכי גלצר, עמודים: 25, 26. וצ"ע וחקירה.)

מי הוא אותו 'רב אלמוני'? יתכן שמצוי בידינו רמז על זמנו, מקומו וסביבתו התורנית – מרסיי, בזמן רבינו או שנים מעטות לאחר פטירתו. שכן בכ"מ מוזכר רב נודע בשעתו, אליו פנה כפי הנראה אותו רב אלמוני לשם קבלת פסק הלכה: רבי יעקב בר אנטולי (סוף סימן תקסא). יתכן שהוא זה המוזכר בספר המנהיג, תחילת שער המקווה. משפחת אנטולי, הקרויה על-שמו של אבי המשפחה, נודעה באותם ימים כמשפחת-רבנים חשובה במרסיי ובפרובנס; אחד מבניה, רבי יעקב בר' אבא מרי אנטולי, חיבר את הספר מלמד התלמידים). רבי יעקב, ראה לעיל בעדותו של רבי בנימין מטודלה, היה ידידו של רבינו ושותפו בשיבת מרסיי.

בכתה"י, בכל המקומות בהם פותח רבינו את דבריו במילה: מסתברא, המילה כתובה בגופן מובלט וגדול, בכדי להדגיש ולהסב את תשומת-לב המעיין לעובדה שכאן יש חידוש-דין מקורי של המחבר, ובו הוא חולק על דעת קודמיו.

את רוב התיקונים לנוסח הנפוץ כיום, עשינו ללא כל איזכור; ורק כאשר הם בולטים וחשובים או כשהם מסופקים, השתמשנו בשיטה המקובלת של סוגריים עגולות למחיקה, ומרובעות לתיקון או להוספה. כמו כן הוספנו באות קטנה ובתוך סוגריים מראי-מקומות והערות קצרות. וכאן המקום לציין את פעלו של הגאון רבי מאיר יונה זצ"ל, מפרש ספר העיטור, שמפירות עבודתו אנו נזונים כיום, הן מרבבות מראי-המקומות שציין והן מהערותיו המחכימות. יהי זכרו ברוך.

כדי להתגבר על הקושי הרב של התמצאות במרחבי הספר הענקי, וכדי להקל על המעיין, חילקנו את כל הספר לאלף סימנים – מסימן אל"ף עד סימן אלף.

התודה מקרב לב והברכה המרובה להנהלות הספריות, על האפשרות והרשות להשתמש בכתה"י שברשותם. ברוך שמסר עולמו לשומרים בשמירה מעולה כל כך.

פרק ג – מעט ידיעות היסטוריות

חוקרים מאוניברסיטת אוקספורד שעיינו בכתב-יד של ספר העיטור, מספרייתו של האספן הנודע רבי דוד סלימאן ששון ('אוסף ששון'), ליקטו את הציטוטים

הרבים שבו משל הגאונים ועוד. כבר בעיון קל שם, ניתן לגלות מאות איזכורים כאלה. ראה בספר אהל דוד, חלק ב (לונדון תרצ"ב).

בספר העיטור (סימן תתמ, על-פי כ"ו) מובא ומוזכר בשמו משל הגאונים: 'הלכות ראו', שיש הסבורים שהוא קשור לספר 'הלכות פסוקות' המיוחס לבית מדרשו של רב יהודאי גאון, וחלקים ממנו נדפסו לראשונה בצרפת בשנת תרמ"ו. מאידך, באותו מקום מופיע גם שמו של ספר אחר משל הגאונים שאינו ידוע לנו: ספר השכם.

מציאותו של ספר קדמון, שלא הגיע אלינו, בשם מתיבות או מתיבתא, נודעה לנו לראשונה מרבינו; כאשר בספר העיטור הוא מביא בעל מתיבות, או ירושלמי לבעל מתיבות וכדומה, כששים פעמים. בספר מצויים פסקי-הלכות מרובים משל הגאונים, וכן נראה שהוא בין הראשונים שהחלו לצטט רבות מן התלמוד הירושלמי. וראה: ד"ש לוינגר, גנזי קויפמן, א (תש"ט), עמוד 43 הערה 9: יש אומרים שנתחבר בארץ ישראל, ויש הסבורים שבקירואן שבצפון אפריקה, בסוף תקופת הגאונים. וע"ע שם (עמוד 59) מאמרו של ר' שאול ליכרמן, המשווה בין דברי הירושלמי המצוטטים בכת"י חדש של ספר מתיבות המודפס שם, לבין המובא בספר העיטור. ועוד אחרים האריכו בליבון סוגיה זו.

אולם בחידושי הרמב"ן על הש"ס, מסכת גיטין סוף פרק ו, נמצא לכאורה פתרון התעלומה. שכן זה לשונו, לפי גרסת הדפוס הקדומה: "וכן סדרן רב שמואל [בן] חפני גאון ז"ל בספר המתיבות". לפי גרסא זו נמצא שהספר חובר בבבל, ומחברו אינו אלא הגאון הנודע והמחבר הפורה, חותנו של רב האי גאון: רב שמואל בן חפני גאון, גאון ישיבת סורא. אלא שלפי גרסא אחרת (ראה מהדורת הרב משה הרשור) הכיתוב הנכון הוא: "בספר המבוא [המבוין]", וזהו ספרו הידוע לנו, שאף מצוטט בספר העיטור (סוף סימן שכו).

בספר העיטור מצוי גם חומר היסטורי רב, בין היתר על שתי ישיבותיה של בבל בתקופת הגאונים. למשל בסימן שצה נאמר: "ארבע חותמות של ראשי ארבעה בתי הדין" – לכאורה משמע שבאחרית תקופת הגאונים פעלו בבבל ארבעה בתי-דין (וראה: הרב נתן דוד רבינוביץ, תשובות ופירושי רב שרירא גאון, מוסד הרב קוק תשע"ב, כרך ראשון עמוד א הערה 2). ובסימן קיז: "ראש ישיבת גאון יעקב, שער ישיבה של ימין" – כשהכוונה בזה היא על ישיבת סורא, המצויה בצד הדרומי (הימני) של בבל. או מקור לחקר השאלה בדבר השנה או הגאון הראשון של התחלת תקופת הגאונים – בציטוטים הרבים המובאים (ראה סימנים תקכ, תשטו) בקשר לתקנתם של רבנן סבוראי או של גאונים, בדין מורדת; אלא שקיים קושי רב בכירור ההיסטורי, בשל הסתירות ואי-הוודאות שבכתבי-היד השונים. וזה לשונו: "דינא דמורדת על בעלה כדתקינו רבנן סבוראי בשנת תתק"ב למנין שטרות, ובימי מר רבנאי גאון מפומבדיתא ומר רבא בר רב הונא גאון מסורא". אך בסימנים רטו, רעא: "בתר רבנן סבוראי..."

תגלית מעניינת נחשפת בכי"ו. בסימן תד נכתב: "והחדש שאמר... לא דייק לן סברא דיליה" (ובהמשך הוא מביא חומר ממנו: "בחדש"). בכינוי זה רומז רבינו לספרו של הרמב"ם, שזה מקרוב התפרסם. כמו כן מצאנו (סוף סימן תנב): "כתב הרב רבי משה חדש". בהקשר לכך, ראה בסוף סימן שטז שרבינו מפרש את הגמרא כדברי הראב"ד אותו העריץ, ללא איזכור שמו; ואילו על הרמב"ם הוא משיג במשפט: "לא בריר לן מנא ליה". במקומות נוספים (סוף סימן תנב, וכעין זה סימן תתלט ועוד) הוא משיג עליו בתקיפות: "טעם חיצוני הוא".

נקודה מעניינת המעוררת מחשבה: הרמב"ם כתב את ספר היד בסביבות שנת ד'תתקל"ו (הלכות שמיטה ויובל פ"י ה"ד), ואילו רבינו כתב לפחות חלקים מספרנו כבר בסביבות שנת ד'תתקל"ט (ראה סוף סימן ב) – כיצד הגיע ספרו של הרמב"ם אל רבינו, בתוך שלוש שנים בלבד מזמן חיבורו. מכאן חיזוק לדעה שחלקים מספר היד הופצו כבר קודם לתאריך הנ"ל.

כאמור לעיל התכתב רבינו עם רבינו תם פעמים אחדות (בסוף סימן תכז: "ושאלתי את פי הרב רבינו יעקב זצ"ל", ובסוף סימן תל: "וכן הורה לי רבינו יעקב בתשובה"), ואף החשיב את עצמו כמי שראוי להשיב על דבריו, כפי שניתן לראות בסימן תלט: "והשבתי לפניו ואמרתי". רבינו מביא חידושים ופסקים גם מתלמידו של רבינו תם, רבי אליעזר ממין 'בעל היראים' – אולם בשונה מהערכתו הרבה אל הרב ואל פסקיו, הוא מסתייג מפסקיו של התלמיד (סימן קפז ועוד. וראה אורבך, בעלי התוספות, עמוד 138).

בשער שחיטה מרבה רבינו להביא את חידושי פסקיו של 'חכם' אלמוני. שם ניתן לשער את זהותו על-פי הציטוט הבא, משער שחיטה (סוף סימן תרפא): "וכן דעת רבינו שלמה ורבינו חננאל והחכם רבי יוסף אבן פלאט". יתכן שמרבי יוסף אבן פלאט למד רבינו על מנהג דמשק (שער שחיטה, סימן תשיז: "מנהג דמשק וסביבותיה"), שכן יש הסבורים ששה שם תקופה מחייו. מעניינת העובדה ששניהם האריכו לעסוק בכללים של הברכות: תשובת רבי יוסף אבן פלאט אל הראב"ד, שהובאה בשו"ת הרשב"א (א, יח) ועוד; ורבינו בסימן תתק: "ושאלתי מאת הרב החסיד הענו" – שכפי הנראה שם הוא הראב"ד (ומכאן הוכחה שבכינוי 'החסיד', מכנה רבינו את הראב"ד. וצ"ע).

רבינו מצטט גם מתוך ספרים שכיום הינם נחשבים אבודים, למשל: "רבינו שמואל בן חפני בספר המבוי" (סוף סימן שכו), או "ספר השותפות" שלו (סוף סימן קב).

יהי רצון מלפני אבינו מלכנו שיהיו שפתותיו של רבינו דובכות בקבר, וזכותו יגן עלינו. אמן ואמן.

אבן מאסו הבונים היתה לראש פינה. ניסן תשע"ט

הקדמה

חולין] וכיום שבת לחול] וכזהב לעופרת; כאשר אמרו רבנו הקדוש ורבי ישמעאל על רבי יוסי אביו

ז"ל (ירושלמי גיטין פ"ו ה"ז; לח,ב).

ברם זכור אותו האיש לטוב והנשיא רב ששת שמו [יאר השם פניו אליו, אשר] שאל ממני לפרש פרק התכלת, ועל פיו פרשתי הלכות (תכלת) [תפלין] וציצת. ובהיותי בן שבע עשרה שנה חברתי הלכות שחיטה וטרפות, במצות הרב אדוני אבי ז"ל.

והיום במעלה הששית אמרתי אני, שלשה משהם דברים הצריכים להתלמד לחכמים ולתלמידיהם פירשתי, (ואפרש) [ועתה אפרש עוד] כתב מילה וברכת חתנים, שיריים שחסרו מהם והיה הספר אחד, ומיוסד על דברי רב ויש אומרים (חולין ט,א). דאמר רב תלמיד חכם צריך שילמוד שלשה דברים, כתב שחיטה ומילה; ויש אומרים, אף קשר של תפלין וברכת חתנים וציצת. ועליו יסדתי ששה שערים כנגד אלו ששה דברים הן והליכותיהן, (ממה שהראוני מן השמים בהם) [כאשר ראינו בהן].

ואף על פי שאמרנו רבותינו ז"ל (תמורה יד,א): כי על פי הדברים האלה וגו', דברים שבעל פה אי אתה (כותב) [רשאי לאומרם בכתב]; ותנא דבי רבי ישמעאל: [אלה], אלה אתה כותב ואי אתה כותב הלכות. הא גרסינן בתמורה (שם). לפנינו ליתא, אך ראה גירסא דממה בשיטמ"ק שם, אות ד: רבנן אגרסייהו סמיכי (האידנא), כיון דאיכא שר של שכחה כתבין ומחתין, דאי משתכחא תורה מנהון מעייני. (בכתבי המשנה) [ולכך נכתבו המשניות] והבריות.

(ויי) [ואל] חונן דעת וחכמה יתן לי כח ועצמה, להשלים בדרך תמימה; בשמחה ושלוש.

(בשם אל אדיר באדירים, אתחיל ואסיים עיטור סופרים.

תורת יי' תמימה משיבת נפש עדות יי' נאמנה מחכימת פתי, פקודי יי' ישרים משמחי לב מצות יי' ברה מאירת עינים, יראת יי' טהורה עומדת לעד משפטי יי' אמת צדקו יחדיו.)

(ספר יצירה, משנה א) בשלשה ספרים ספר וספר (בכ"ש: ספור. ויש הגורסים בספר יצירה: סופר) וספור. נתיבות פלאות חכמה ארחות התבונות והמזימה (בהנ"ל: והחכמה) דרכי הדעת והערמה, מסילה העולה בית אל הפונה לשבח מעלת הקודש (בכ"מ: לשבע מעלות הקודש. וראה להלן: היום במעלה הששית), מסילות שערי האמת ופתחי הצדק, אמרות יי' אמרות טהורות המבשרות צבא רב; במ חקק צרף וזקק וברא כל בעשר ספירות, לכונן מוסדי ארץ והליכות חוג שמים וכל צבאם. וייצר את האדם לעבדו ולברכו ולהודו, ברוך שמו וברוך שם כבודו, וימלא אותו רוח חכמה מותר האדם מן הבהמה, לחשוב מחשבות ולעשות מלאכת החול ומלאכת הקודש.

והשם למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר תושיה, ויתן לי חכמה דעת ותבונה להבין לב נמהרים ולחכם פתאים ונפתלים. וימציא חן וחסד לדברי, ואל יכשלו בי חברי, לומר דבר שלא כשורה, ועל טוב רע ועל רע תמורה, ונקיתי מפשע רב. ויהיו לרצון (אמרי פי יסוד) מדברי [יסוד מאמרי], ומכריע מאזני צדק יצדיקני לטובה ליוצא ולבא. כי אני לא באתי להתגדר במלאכתי לעשות עטרה ונזר לראשי, כי נפשי העלובה אין משיבה ומוספת על הגאונים הראשונים. והלא בין דורנו לדורם כבין קדשי הקדשים לקדשים קלים, (ובינם לחולי

שער ראשון

כתב

ופירש רבינו יעקב ז"ל, [שילמוד] שטרות. ועל פיו סדרתי תיקון השטרות וקצת הלכותיהן. ונתתי סימן אותיות בהן, למען ירוץ הקורא בעניניהן: **תשק"ף בגז"ע חכמ"ה**, ובהן תמצא כל השטרות. **ת** תנאי ממון וגט [ועבד] וכתובה תמורה. **ש** שובר הנקרא סימפון שיתוף שלישות [ממון] גט-שימוש שכירות ושומא; ועניניהן, שהן פיתחא וטירפא ואדרכתא והכרזה. **ק** קיום הנקרא אשרתא הנפק קבלת עדים קבלנות בשלשה דרכים [קידושין]. **פ** פטרופוס פותיקי פסיקתא פקדון פשרה פרוסבל פסק דין. **ב** בירורין בקורת והיא הכרזה ביטול מודעי. **ג** גט-אשה גט-חליצה גט-מיאון גט-חירות. **ז** זיכוי.

ע עיסקא ערב ערב-קבלן. **ח** חוב חלוקת קרקע חלוקת שותפין. **כ** כתובת בתולה ואלמנה וגרושה כתובה דאירכסא כתובת יבם שטר כיס. **מ** מתנת בריא מתנת שכיב מרע מצוה מחמת מיתה מכירת קרקעות [ועבדים ושפחות מכירת שטרות] מודעא מחאה מחילה מרד. **ה** הודאה המחאה הרשאה הטפסת (בכ"מ: הדפסת) שטר. **ו** והקדמתי בו עשרה מאמרות, ידים ואזנים לשטרות: מאמר ראשון זמן, השני קנין, השלישי אגב, הרביעי אחריות, החמישי נאמנות, הששי שמות הבעלים, השביעי כתיבת גיטין ושטרות וטופסין, השמיני קיום טופסין וחתומות, התשיעי על המצרנים, העשירי שטרות היוצאין.

שער שני

שחיטה

נחלק לשלשה חלקים: החלק הראשון שוחט אדם. השני שוחט סכין. השלישי נשחט; והוא סדור לששה סדרים: הראשון הכשר השחיטה, השני הכשר הבשר מאיסור דם וגיד וחלב ובשר בחלב, השלישי על מחוסר זמן שאינו ראוי לשחיטה, הרביעי על הטרפות שאינן נשחטות, החמישי סימני חיה ועוף הנשחטין, הששי על כיסוי הדם.

שער שלישי

מילה

נחלק לארבעה חלקים: הראשון מכשירי מילה, השני על המילה, השלישי על הנימולים, הרביעי על המברך.

שערי יש אומרים

שער ראשון (רביעי)

תפלין

נחלק לעשרה חלקים: הראשון על הקלף, השני על הכתיבה, השלישי על הנחתן בביתם ובתפירתם, הרביעי על הרצועות וקשירתן, החמישי על מקום הנחתן, הששי על זמן הנחתן וחליצתן, השביעי הפטור והחייב, השמיני הברכה, התשיעי על שיירה, העשירי מתן שכרן.

שער שני (חמישי)

ברכת חתנים

נחלק לארבעה חלקים: הראשון קידושין, השני כניסתן לחופה, השלישי כתובה, הרביעי שבע ברכות.

שער שלישי (שש)

ציצית

נחלק לשלשה שערים (קטנים): ציצית טלית אדם.

וציצית הוא נחלק לארבעה חלקים: הראשון מה הוא הנקרא ציצית ודבר הנעשה בו, השני משפט עשייתו, השלישי מקום הנחתו, הרביעי משפט סופו.

השער (הקטן) השני טלית, נחלק לשלשה חלקים: הראשון הפטורה והחייבת, השני החייבת במה נפטרת, השלישי על עטיפתו.

השער (הקטן) השלישי אדם, נחלק לשלשה חלקים: הראשון הפטור והחייב וזמן חיובו, השני הברכות שחייב לברך, השלישי מתן שכרן.

והרי אנו מפרשים שער הראשון במאמרות ושטרות על פי הסדר, על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון, בעזרת השם.

עשרה מאמרות

מאמר ראשון

זמן

ליכא למיחש דכי ליכא מלוה בהדיה לא כתבינן. ואיכא לפרושי נמי כדאיתא בירושלמי (על אתר ראש השנה פ"א ה"א; ב"א): בין מאן דאמר מניסן מנינן בין מאן דאמר מתשרי מנינן, מה ביניהון. אמר רבי מונא (בכ"מ: חנא) שטרות היוצאין ביניהון. לזה מלוה באייר וכתב בו באייר בשנה שניה, ומכר מכר במרחשון וכתב בו במרחשון בשנה שניה; מאן דאמר מניסן מנינן מלוה קדמה, מאן דאמר מתשרי מנינן מכר קדם.

(ב) גרסינן בגיטין (ע"ט ב - ב, פ): כתב לשם מלכות שאינה הוגנת, לשם מלכות מדי לשם מלכות יון, לבנין הבית לחורבן הבית, תצא מזה ומזה וכל הדרכים (בכ"מ: הדברים) האלו בה. אמר רב יהודה אמר רב זו דברי רבי מאיר, אבל חכמים אומרים אפילו לא כתב אלא לשם סנטר שבוער הרי זו מגורשת. ופירש רבינו יעקב אפילו לכתחילה מתגרשת בו.

והאידנא דלא כתבינן לשם מלכות ומנינן לבריאת העולם, לרבי מאיר הולד ממזר; ואדרבן סמכין דקאמרי דאפילו לא כתב אלא לשם סנטר מגורשת, וכל שכן לבריאת העולם. והא דאמר רב הונא זו דברי רבי מאיר דאמר כל המשנה ממטבע שטבעו חכמים בגיטין הולד ממזר, אבל חכמים אומרים הולד כשר; אסופא דמתניתין דהיה במזרח וכתב במערב קאי. וכי פריך נמי גבי שלשה גיטין והא איכא שלום מלכות, רישא דמתניתין נקט ומסופא קא פריך, דהתם לרבנן הולד כשר ואם נישאת תצא; אבל שלום מלכות (אפילו קאי) [לכתחילה מתגרשת בו. ורב הונא ורב יהודה לא פליגי, אלא רב יהודה קאי ארישא ורב הונא] אסופא.

(א) גרסינן בפרק קמא דראש השנה (ב, א - א, ג): ארבעה ראשי שנים הם, באחד בניסן ראש השנה למלכים. ואמרין למלכים למאי הילכתא לשטרות, כדתנן שטרי חוב המוקדמין פסולין והמאוחרין כשרין. ואמר רב חסדא לא שנו אלא למלכי ישראל, אבל למלכי אומות העולם מתשרי מנינן. בתשובות רבינו משולם ברבי קלונימוס, לשטרות, להודיע שטר מוקדם ושטר מאוחר. כיצד, מלך שעמד בכ"ט באדר כיון שהגיע אחד בניסן עלתה לו שנה, ומניסן אתה מונה לו שנה שנייה, ומניסן הבא אחריו אתה מונה לו שנה שלישית. [ואם לזה באותו ניסן של שנה שלישית] וכתב בשטר [בניסן] בשנה שניה למלך; אם ניסן ראש השנה למלכים שטר מוקדם הוא ופסול, ואם הוא תשרי בזמנו כתוב וכשר. וכן מלך שעמד באחד בניסן אין מונין לו שנה עד שיגיע ניסן אחר. ואם לזה בתשרי בשנה ראשונה למלך וכתב בשטר [בתשרי] בשנה שניה למלך; אם ניסן ראש השנה למלכים שטר מאוחר הוא ואינו יכול לגבות עד שיבוא תשרי הבא אחריו, ואם תשרי ראש השנה בזמנו כתוב וגובה מאותו תשרי.

ורבינו שלמה פירש פירוש אחר. והא דאייתי (רש"י) עלה כותבין שטר ללוה אף על פי שאין מלוה עמו, לא איצטריך. דאפילו איכא מלוה בהדי עדים לא חשו לדקדק על הזמן, כדאמרין לקמן (מירושלמי שביעית פ"ה ה"ג; ל"א. וראה בעל המאור כאן). בשטרי חוב המוקדמין שיכולין לומר על זה חתמנו ועל זה לא חתמנו. וההיא דכותבין שטר ללוה אף על פי שאין מלוה עמו, הא אוקמינא בריש גמרא דבבא מציעא (ג, א) בשטרי הקנאה; ואי בשטרי הקנאה הא שיעבד נפשיה וכשר, ואי בשטרי דלאו הקנאה

נתינה. וריש לקיש אמר משום פירות, קסבר אין לבעל פירות משעת כתיבה. והא איפכא שמעינן להו דאיתמר מאימתי מוציאין לפירות, רבי יוחנן אמר משעת כתיבה [לרבי שמעון ומשעת חתימה לרבנן] וריש לקיש אמר משעת נתינה. איפוך; ופרשי רבנן דאיתמר איפוך בתרייתא.

ואיכא פלוגתא בינייהו. בעל מתיבות פסק כריש לקיש דאמר משעת כתיבה, וזמן משום פירות. ורבינו אלפסי פסק כרבי יוחנן, וזמן משום בת אחותו. (ור"ח כתב) [ופר"ח] דפלוגתא דרבנן ולא אכרע חד מינייהו. ואנן מסוגיא דשמעתא לא סלקא לן הילכתא; דכולא שמעתא אליבא דתרווייהו קא אזלא, ורבינו שלמה [נמין] פירש דכולהו קושיתא אליבא דתרווייהו הוו.

ומסתברא מדגרסינן בירושלמי (על אתר ה"ב; יא,א): רבי יוחנן אמר משום אכילת פירות, שמע מינה דקמיתא מפכנין; ורבי יוחנן וריש לקיש קיימא לן כרבי יוחנן [דאמר זמן משום פירות]. ומדגרסינן בסוף פרק שנים אוחזין (בבא מציעא יט, א): בזמן שהבעל מודה יחזיר לאשה, וליחוש שמא כתב ליתן בניסן ולא נתן עד תשרי ואזיל בעל וזבין פירי דמניסן עד תשרי; ולא קא פריך ליחוש משום בת אחותו, שמע מינה זנות לא שכיחא. ואף על גב דאיכא למימר התם ליכא למיחש משום בת אחותו, דאפילו לא יחזיר לא קטלינן לה, דספק נפשות להקל. אכתי איכא למוכח מההיא דפרק כל הגט (גיטין כו, ב): ומקום הזמן, קא פסיק ותני לא שנא מן האירוסין ולא שנא מן הנשואין, ואסיקנא דעולא סבירא ליה משום תקנת ולד ולא משום בת אחותו. ולפירושא דרבנן רמי בר חמא (יבמות נב, א) נמי הכין סבירא ליה כריש לקיש. [דאמר רמי בר חמא הרי אמרו אמר ללבלר כתוב גט לארוסתה לכשאכנסנה אגרשנה הרי זה גט, ש"מ דרמי בר חמא לא סבירא ליה משום בת אחותו.]

והילכתא כעולא ורמי בר חמא וריש לקיש דקיימי בחדא שיטתא; ורבי יוחנן יחידא ולית הילכתא כוותיה. ועוד דרבי שמעון דמתניתין נמי סבירא ליה דמשום פירות הוא. וכן הילכתא.

ודכולי עלמא היכא דכתב בו שנה חודש שבת שבוע, אי נמי גזייה לזמן ויהביה ניהלה, וכתביה ואותביה בכיסתיה, וגיטין הבאים ממדינת הים (גיטין ז, ב - יח, א); כולהו פשיטא לן דכשרין ותינשא

ומסתברא לן דאפילו לרבי מאיר כשר לכתחילה. דעד כאן לא פסיל רבי מאיר אלא היכא דמדכר שבחא דמלכותא אחרנא, כגון מלכות שאינה הוגנת ובנין הבית למלכות שלמה, וכגון חורבן הבית למלכות טיטוס; אבל לבריאת עולם למלכו של עולם כשר. ומשום דרובא דספרי לא בקיאי למלכות יון, מונין לבריאת עולם. דהא שלשה גיטין [פסולין] ואחד מהן אין בו זמן מוקמינן לה כרבי מאיר (שם פ, א), ואם נישאת הולד כשר, והתם מאי שלום מלכות איכא. אלא כיון דלית ביה זמן כלל לא קפדינן, ומיהו לכתחילה פסלינן ליה משום בת אחותו או משום פירי (שם יז, א - יז, ב). אבל לבריאת עולם דליכא למיגזר, כשר לכתחילה אפילו לרבי מאיר. וכן הילכתא. והא דתניא (עבודה זרה י, א): בגולה אין מונין אלא למלכות יון, איכא מאן דאמר למעוטי שאר מלכויות דקפדי, ואיכא מאן דאמר למעוטי יציאת מצרים; אבל לבריאת עולם מונין.

וחשבון מלכות יון (מנין השטרות). כשנשלמו לבריאת עולם ד' אלפים, נשלמו למלכות יון תקנ"ב שנה. והיום אנו מונין תתקל"ט לבריאת עולם, שהוא למלכות יון אלף ותצ"א, שהוא לבנין הבית אלף ותקל"א, ואלף וקי"א לחורבן הבית שיבנה במהרה בימינו, וליציאת מצרים ב' אלפים ותצ"א. כדגרסינן (שם ט, א): אמר רב פפא אי טעי תנא ולא ידע כמה בפרטי, לישייליה לספרא כמה חשיב וליטפי עליה מ"ח שנים ומשכח ליה לחומריה, וסימן ארבעים ושמונה עיר, ואי טעי ספרא לישייליה לתנא וכו'.

(ג) גרסינן בפרק שני דגיטין (יז, א - יז, ב): נכתב ביום ונחתם ביום בלילה [ונחתם בלילה] בלילה ונחתם ביום כשר, (נכתב ביום כשר) נכתב ביום ונחתם בלילה פסול. רבי שמעון מכשיר, שהיה רבי שמעון אומר כל הגיטין שנכתבין ביום ונחתמין בלילה פסולין, חוץ מגיטי נשים. ואיתמר מפני מה תיקנו זמן בגיטין, רבי יוחנן אמר משום בת אחותו; כדגרסינן בירושלמי (גיטין פ"ד ה"ג; כא, ב): מעשה באחד שהיה נשוי לבת אחותו וזינתה עד שהיא אשתו, עמד וגירשה והקדים זמן הגט, אמר מוטב תידון בפנויה ואל תידון באשת איש; אבל משום פירות ליכא, קסבר יש לבעל פירות עד שעת

והקדמה חד דינא אית להו. כדפרכינן גבי שלשה גיטין פסולין וכו' (שם): ותו ליכא והא איכא גט ישן וכו'; ולא פרכינן מנכתב ביום ונחתם בלילה, ש"מ דחד דינא אית להו. ומדאמרינן נמי (שם): מניינא דרישא למעוטי הני דאמרינן, ומניינא דסופא למעוטי בפני נכתב ובפני נחתם; ולא אמרינן למעוטי הקדמה, ש"מ הקדמה ואין בו זמן חדא מילתא היא, ואין בו זמן הא קתני במתניתין (שם), וכי היכי דבאין בו זמן כשר הכי נמי בהקדמה כשר. וכל היכא דאיכא למיחש לזנות ולפירות, שייילינן לסהדי אימת מטא גיטא לידה, כדאמרינן לקמן (לפנינו: בבא בתרא קעב, גבי אני היום גרשתיה. ואפילו במקום דאיכא למיחש נמי לזיוף לא חיישינן [היכא דליכא עדי חתימה], דתנן [גיטין כא, ב – כב, ב]: אין כותבין לא על הנייר מחוק ולא על הדיפתרא וחכמים מכשירין, ומאן חכמים רבי אלעזר היא; ש"מ דאעדים סמכינן לגמרי. הילכך אפילו מוקדם לא פסיל. ולכתחילה אינו נותנו בלא עדים וזמן לרבי אלעזר, (אבל נותנו לה בעדים כשירין) [אבל אם נתנו לה כשר]. דתנן (שם פא, יט): רבי אלעזר אומר אף על פי שאין עליו עדים אלא שנתנו לה בפני עדים כשר, שאין העדים חותמין על הגט אלא מפני תיקון העולם; וזמן נמי מפני תיקון העולם הוא. ואם נתנו לה כשר ותינשא בו לכתחילה, כדאמרינן (שם יט, א) על יד של עבד ונותן לה את העבד, ואוקימנא (שם כ, ב) כרבי אלעזר; ש"מ לכתחילה מכשר לינשא. וכן פירש רבינו שמואל (בבא בתרא קעב, ד"ה דלמא אבא שאול).

ואפילו לרבינו אפרים ורבינו אבן מגש דאמרי דלא פליג רבי אלעזר באין בו זמן, נכתב ביום ונמסר בלילה כשר לדברי הכל. מההוא דשדר גיטא לדביתהו ואמר לא תתבוה ניהלה עד תלתין יומין וכו' (גיטין כט, ב), ומכמה דוכתי. והוא הדין לרבי אלעזר נכתב ביום ונמסר בלילה כשר, דכתיבה לחודה לרבי אלעזר ככתיבה וחתימה לרבנן דמיא, ולזנות ולפירות שבין כתיבה למסירה לא גזרו ביה רבנן. כדאמרינן (יב, ז' – יח, א): כתיבה ואותביה בכיסתיה [ימים רבים] ואמר אי מפייסנא תפייס, (מיהו) [מאי טעמא] לא מקדים איניש פורענותא לנפשיה. אלמא מילתא דלא שכיחא הוא ולא גזרו ביה רבנן, דמסתמא ביום

בהן לכתחילה, דהא בכולהו אמר כשר. לפי שלא חידשו בגיטין תקנה (משאר שטרות) אלא לעשותן כשאר שטרות.

אמר שמואל כתובה כמעשה בית דין דמיא, מה מעשה בית דין נכתבין ביום ונחתמין בלילה אף כתובה נכתבת ביום ונחתמת בלילה. וליתא, אלא אי עסוקין באותו ענין כשר ואי לא לא. וכן בכל השטרות, כדתינא אמר רבי אלעזר בר' צדוק לא שנו אלא שאין עסוקין באותו ענין אבל עסוקין באותו ענין כשר. כדאיתא בפרק המביא בתרא (שם יח, א).

(ד) (שם יח, ב – יט, א) איתמר אמר לעשרה כתבו גט לאשתי, אמר רבי יוחנן שנים משום עדים וכולן משום תנאי, וריש לקיש אמר כולן משום עדים. מאי בינייהו, דחתום בתרי מינייהו ביומיה ואינך מכאן עד עשרה יומי, אי נמי כגון שנמצא אחד מהן קרוב או פסול; לרבי יוחנן דאמר משום תנאי כשר לריש לקיש פסול.

והרב אלפסי פסק כרבי יוחנן, ורבינו חננאל ובעל מתיבות לא פסקי כלל. ומסתברא כריש לקיש, דהא בההוא עובדא דאתא לקמיה דרבי יהושע בן לוי אמר בההוא כריש לקיש סבירא ליה, ש"מ דהילכתא כוותיה שלא בשעת הדחק.

ובשעת הדחק אמר רבינו האי ז"ל דאיכא פלוגתא ביני רבנן. איכא מאן דאמר מדקאמר: כדי הוא רבי שמעון לסמוך עליו בשעת הדחק, ש"מ דהכי הילכתא (כרבי שמעון דמתניתין). ואיכא מאן דאמר משום דחתים בתרי מינייהו ביומיה הוא דקאמר, הא לאו הכי לא.

ומסתברא דהילכתא (כריש לקיש) [כרבי שמעון] בשעת הדחק, ונכתב ביום ונחתם בלילה כשר; ואפילו מכאן עד עשרה יומי נמי כשר כרבי יוחנן. דהא רבי יהושע בן לוי קאי כוותיה, דאמר: כדי הוא רבי שמעון לסמוך עליו בשעת הדחק; ופירש רבינו שלמה כגון שהלך [בעלה] למקום רחוק.

והוא הדין לרבי אלעזר דאמר עדי מסירה כרתי (שם פא, יט), וחתימי סהדי, נכתב ביום ונחתם בלילה פסול, דכיון דאיכא עדי חתימה לא סמכי אעדי מסירה. הא ליכא עדי חתימה ונכתב ביום ונמסר בלילה, ואפילו יש בו הקדמה כשר; דאין בו זמן

הכתיבה דעתו למוסרו, [הילכך כשר בעדי מסירה]; ולא חשו חכמים אלא על איחור שבין כתיבה לחתימה, ולעשותן כשאר שטרות.

ירושלמי (על אתר פ"ב ה"ב; יא,א): אמר רבי יוחנן לא אמר רבי שמעון אלא בלילה אבל למחר לא, ריש לקיש אמר אפילו למחר. וקשיא דרבי יוחנן (אדרבי יוחנן ודריש לקיש אדריש לקיש) [על דרבי שמעון], לא כן אמר רבי אבא בשם רבי יוחנן זעירא אתיא דרבי שמעון כרבי אלעזר, כמה דרבי אלעזר אמר אף על פי שאין עליו עדים כשר, כן אמר רבי שמעון אף על פי שאין עליו עדים כשר. אמר (שמואל) [רבי שמעון] אחוי דרבי ברכיה, כאן בשרוצה לחותמו כאן בשאין רוצה לחותמו.

שמעינן מינה, גט שנכתב ואינו נחתם כשר בלילה בעדי מסירה. ומעשה בא לידי והכשרתו בעדי מסירה לחודייהו, (וחזרו) [וחזרתי על כל רבותי] והודו לדברי.

ואפילו לרבנן אי כתיב ביממא ואיחתים בלילה, ומקמי חתימה כתבין, הדין גיטא איכתיב ביום פלוני ולא אספיק למיחתמיה עד לילה השתא, וחתימי סהדי כשר, דהא ליכא חששא לזנות ופירות; והוא הדין לשטרי חוב המוקדמין. אבל בתר דחתימי סהדי לא, מההוא עובדא דחתום בתרי מינייהו ביומיה ואינך מכאן עד עשרה ימים. וכן [ודאי] בקידושין, אם אמר לה התקדשי לי בשטר שאין עליו עדים, מקודשת בעדי מסירה כרבי אלעזר. (והוא הדין) [והדין] הוא סברא דילן.

(ה) גרסינן ביבמות פרק ארבעה אחין (לא,ב): מפני מה לא תיקנו זמן בקידושין, ואסיקנא משום דלא אפשר, דהיכי נעביד ננחיה גביה ידיה זימנין דבת אחותו ומחפי עלה, ננחיה גבי דידה מחקה ליה [לזמן], ננחיה גבי עדים אי דכירי ליתו וליסהדי, ואי לא [זימנין] דחזו מכתבא ואתו ומסהדי ורחמנא אמר מפיהם ולא מפיה כתבם; הילכך לא אפשר. אבל בגירושין כיון דלהצלה דידה קא אתו, לגלויי עלה דלאו אשת איש היא, לא מחקא ליה.

וכתב הרב אלפסי [והרב אבן מגש] דכי אמרינן מפיהם ולא מפיה כתבם, הני מילי היכא דאיתיה לשטרא תותי ידיהו דסהדי; ואי מדכרי לסהדותא ומסהדי לה על פה הויא עדות, ואי לא לא. אבל שטרא דנפיק תותי ידיה דבעל דין לא אמרינן ביה

מפיהם ולא מפיה כתבם, דכמי שנחקרה עדותם בבית דין הוא. ומהאי טעמא מקיימינן ליה לשטרא בחתימות ידיהו דסהדי, ולא איכפת לן אי מדכרי לסהדותא אי לא. והא דגרסינן בכתובות (כ,א): כותב אדם עדותו על השטר ומעיד עליה לאחר כמה שנים, ואמר רב הונא והוא שזוכרה מעצמו; כגון עדות דאיתיה תותי ידיהו דסהדי. כדאיתא בהלכות (רב אלפס).

[והרב אלפסי] שני דרב הונא, אלא דרבי יוחנן (שם: אף על פי שאין זוכרה מעצמו) מאי שני. ועוד שטר קידושין נמי ננחיה גבי שליש ולא תותי ידיהו דסהדי, דבהא ליכא למימר מפיהם ולא מפיה כתבם. ומסתברא מדגרסינן בגמרא דבני מערבא (כתובות פ"ב ה"ד; יא,א): זה אומר זה כתב ידי זה אומר זה כתב ידי, צריך לצרף עמהם אחר דברי רבי, וחכמים אומרים אינן צריכין. אמר רבי זעירא דברי רבי כמעיד על השטר, ודברי חכמים כמעיד על המלוה. תני כותב הוא עדותו ומעיד לאחר כמה שנים, [רב הונא אמר] והוא שיהא זכור עדותו, רבי יוחנן אמר אף על פי שאינו זכור עדותו; ואתיא דרב הונא כרבי ורבי יוחנן כרבנן.

ש"מ דאפילו איתיה בידא דבעל דין פליגי, דרב הונא סבר עד אחד הוא שמעיד על כתב ידו כרבי ואינו נאמן, והוא ליה מנה שבשטר מפיה כתבם. ורבי יוחנן סבר לה כרבנן דאמרי על מנה שבשטר הוא מעיד, ומפיהם קרינא ביה.

הילכך כל שטרי דאתו לקמן דמקיימי בחתימות ידיהו דסהדי כשרין, ואף על גב דלא דכירי כלל. [וכתב ידו זכרונן (לא נתברר) אף על פי שלא נזכר מעיד]. ובין למאן דאמר על כתב ידן הם מעידים ובין למאן דאמר על מנה שבשטר הם מעידים, מפיהם קרינא ביה; ולא שנא כי נפיק מתותי ידיה דבעל דין ולא שנא כי נפיק מתותי ידיהו דסהדי מגבינן ביה. דעדים החתומין על השטר נעשה כמי שנחקרה עדותן בבית דין, מדאורייתא בלא קיום ומדרבנן בקיום.

והני מילי בעיקר השטר. והא דפרק ארבעה אחין דבעינן דכירי, דווקא אזמן הוא דקאמרינן. דאף על גב דקיימא לן על מנה שבשטר הן מעידין, דווקא על מנה שבשטר דאף על גב דלא דכירי כמי שנחקרה עדותן הוא. אבל זמן נהי דבסתמא כשר ולא מצי למיפסליה משום מוקדם, דכיון דאיתחזק

מפיהם הוא, ובהאי גוונא אמרינן עדים החתומין על השטר נעשה כמי שנחקרה עדותן בבית דין. והרב רבינו משה (בכ"מ: ז"ל) אמר (הלכות עדות פ"ח ה"ד), כיון דכתב ידם יוצא ממקום אחר נאמנין אף על גב דאמרי סהדי דלא דכירי; [אבל אינו מעיד על כתב ידו אם אינו נזכר העדות, משום טעמא] דעל מנה שבשטר הוא מעיד (ולא על כתב ידו). והירושלמי (הנ"ל) לית ליה האי סברא, דמשום [טעמא] דעל מנה שבשטר [הוא מעיד], אמר רבי יוחנן אף על פי שאינו נזכר עדותו. ואמר (הרמב"ם): כל מי שאינו דן כזה, לא ידע בין ימינו לשמאלו. והיכא דמשדרי סהדותיהו בכתבא לבי דינא, מקיימין לחתימות ידיהו וכשר, כדאיתא בקבלת עדות (קמ"ד).

(ו) גרסינן בגט פשוט (בבא בתרא קע"ב – קע"א, א): מי שפרע מקצת חובו; רבי יהודה אומר יחליף, רבי יוסי אומר יכתוב שובר. אמר רב הונא (פ"ו: יהודה) אמר רב אין הלכה לא כרבי יהודה ולא כרבי יוסי, אלא בית דין מקרעין לו את השטר וכותבין לו שטר אחר מזמן ראשון. והא דתניא עדים מקרעין לו את השטר ליתא, דבשלמא בי דינא אלימי לאפקועי (שטרא) [ממונא], אבל עדים שעשו שליחותן (אין) חוזרין ועושין שליחותן [פעם אחרת]. והא דאמר רב יהודה אמר רב כותבין אפילו עשרה שטרות על שדה אחת; רב יוסף אמר בשטר מתנה, ורבה אמר בשטר שאין בו אחריות, אבל בשטרי הלואה לא כתבין שני שטרות. וכן הילכתא.

תנו רבנן שטר שזמנו קבוע בשבת או בעשרה בתשרי, שטר מאוחר הוא וכשר דברי רבי יהודה, ורבי יוסי פוסל. אמר רבי פדת הכל מודים אם הוזקקו לעונתו של שטר ונמצאת עונתו מכוונת בשבת או בעשרה בתשרי, ששטר מאוחר הוא וכשר; לא נחלקו אלא בשטר מאוחר דעלמא, רבי יהודה לטעמיה דאמר אין כותבין שובר, ורבי יוסי לטעמיה דאמר כותבין שובר. וקיימא לן כרבי יוסי דאמר כותבין שובר. ושטר מאוחר פסול עד דכתבי ביה איחרנוהו וכתבנוהו. והוא הדין אם פרע כל חובו ואמר שטרא אירכס לי דכותבין שובר, כדאסקינן.

וכתב רבינו חננאל: בשטר זה שיש לומר מוקדם ויש לומר מאוחר, כי האי גוונא לא מחזקינן

לא מחזקינן ריעותא; כההיא דעבודה זרה (י, א) דשית שנין יתירתא, וכשטר שזמנו קבוע בשבת או בעשרה בתשרי (בבא בתרא קע"א, א), וכההיא מעשה דגט פשוט (שם קס"א) (דטוביה) [דשויה] ואחי (כדאיתא לקמן); מיהו אי איצטריך לברורי זימנא אפומא דסהדי דשטרא, כגון דאיכא סהדי אחריני דפסלי ליה, בעינן דכירי ואי לא דכירי מפי כתבם הוא. דסהדי גופיהו אי מקדמי או מאחרי זימנא דשטרא מהמנינן להו, ולא אמרינן נחקרה עדותן בבית דין. והכא נמי (בשטר קידושין) אי דייקין בהני סהדי דאמרי מוקדם הוא מהמני, ולא קטלינן לה (השתא נמי לא קטלינן).

והכי גרסינן בירושלמי (שבועית פ"ו ה"ג; ל, א) בשטרי חוב המוקדמין ובתנאי היו דברינן, דיכולין לומר על זה חתמנו ועל זה לא חתמנו. והיכא דאיכא עירעור לא אמרינן אכולא מילתא קא מסהדי, אלא אוקים ממונא אחזקת מריה. וגבי מעלין משטרות ליוחסין הוא דקא מבעיא לן (כתובות כ"ב, א), אבל בעלמא לא מפקינן ממונא.

ודייקין נמי מהא דגרסינן בירושלמי בסוף גמרא דכתובות (פ"ג ה"ו; ע"ב): לא סוף דבר עשאה סימן לאחר, אלא אפילו עשאה אחר סימן לאחר והוא חתום עליה בעד איבד זכותו; טעמא דהוא חתום, הא לאו הכי לא איבד זכותו, ולא אמרינן אכולא מילתא קא מסהדי. והא דגרסינן (כתובות כ"א): כותב אדם עדותו על השטר, בשטר שביד מלוה קאמר; והכי מוכח בגמרא דבני מערבא (כתובות פ"ב ה"ד; י"א, א). ובכתובות ברירנא לה (בעז"ה) [בעזר חונן הדעת].

ואית לן סברא אחרינא. דכי אמרינן מפיהם ולא מפי כתבם ובעינן דכירי, דווקא כי איתנהו לסהדי קמן וחזו מכתבא. דכיון דאינן יכולין להגיד [מפיהם] הרי הן כחרש ואלם (גיטין ע"א, א), והגדת הכתב אינה הגדה אף על גב דכתב ידן יוצא ממקום אחר. וליכא למימר להו כקטנים היינו פסולי עדות היינו דאין נאמנין (כתובות י"ח, א), הכא נמי נימא דאין נאמנין; דודאי דכירי ואמרי דלא דכירי, דאין אדם משים עצמו רשע לכבוש עדותו. אבל ליתנהו קמן מקיימי אחריני לחתימות ידיהו דסהדי, כיון [דמילתא] דרמיא עליה דאינש אפילו טובא מדכר (שם כ"ב, א), הילכך הגדת הכתב כאילו